

**ПОЗОВНЕ (ЗАГАЛЬНЕ ТА СПРОЩЕНЕ)
ТА ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ПРЕРОГАТИВА РОЗГЛЯДУ
ТА ВИРІШЕННЯ СПРАВ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ
ІЗ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Резникова М. О.

ВСТУП

Особливістю розгляду і вирішення деяких категорій сімейних справ є те, що одні й ті самі справи, в залежності від певних обставин (чи є спір між суб'єктами сімейних правовідносин щодо вирішення певного спору чи він відсутній, тощо) необхідно розглядати за правилами позовного чи окремого провадження.

Так, наприклад, такі справи, як : розірвання шлюбу між подружжям у яких є малолітні чи/або неповнолітні діти, встановлення режиму окремого проживання (сепарації) можуть розглядатись судом у разі подання взаємної (спільної) заяви подружжя, які згодні щодо встановлення такого режиму або припинити шлюб – в порядку окремого провадження, в разі ж відсутності домовленості та порозуміння подружжя (наявності спору), ці ж самі справи необхідно розглядати за правилами позовного провадження, шляхом подачі позовної заяви, а не спільної заяви подружжя (як у першому випадку).

Предметом даного наукового дослідження сімейні справи про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження та процесуальний порядок розгляду справ в порядку позовного (загального та спрощеного) провадження та окремого провадження.

Щодо названих категорій справ в теорії та практиці застосування є питання, які ще не вирішені, недостатньо досліджені або взагалі існують певні прогалини законодавчого регулювання.

Так, в ЦПК України не виписана процедура розгляду справ про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження, є лише посилання на те, що «у порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей...» (ч. 3 ст. 293 ЦПК України).

Окреслені проблеми становлять актуальність даного наукового дослідження та будуть становити предмет дослідження.

**1. Розгляд та вирішення справ, які виникають із шлюбних
правовідносин в порядку позовного (загального та спрощеного)
та окремого провадження**

Особливістю розгляду і вирішення деяких категорій сімейних справ є те, що одні й ті самі справи, в залежності від певних обставин (чи є спір між суб'єктами сімейних правовідносин щодо вирішення певного спору

чи він відсутній, тощо) необхідно розглядати за правилами позовного (загального чи спрощеного) чи окремого провадження.

Так, наприклад, такі справи, як : розірвання шлюбу між подружжям у яких є малолітні чи/або неповнолітні діти, встановлення режиму окремого проживання (сепарації) можуть розглядатись судом у разі подання взаємної (спільної) заяви подружжя, які згодні щодо встановлення такого режиму або припинити шлюб – в порядку окремого провадження, в разі ж відсутності домовленості та порозуміння подружжя (та/або наявності спору), ці ж самі справи необхідно розглядати за правилами позовного провадження, шляхом подачі позовної заяви, а не спільної заяви подружжя (як у першому випадку).

Справи про визнання батьківства у зв'язку з наявністю спору розглядають в порядку позовного провадження, натомість у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, і за життя з будь-яких причин не подав до органів РАЦСу заяви про добровільне визнання свого батьківства, факт батьківства цього чоловіка може бути встановлений судом в порядку окремого провадження, тощо.

Для того, щоб детально розібратись в порядку якого провадження необхідну розглядати ту чи іншу сімейну справу, в залежності від її особливостей, необхідно визначатись з правовою природою, суттю та характерними рисами двох основних проваджень в цивільному судочинстві : позовного (загального та спрощеного) та окремого, з урахуванням останньої редакції Цивільного процесуального кодексу від 31.12.2023 року .

1.1. Поняття та характеристика позовного провадження

Залежно від характеру вимог зацікавлених осіб, законодавство передбачає різні види цивільного судочинства, серед яких основною процедурою розгляду і вирішення цивільних справ є позовне провадження. Це обумовлене тим, що більша частина цивільних справ виникає з цивільних, сімейних, земельних, житлових та трудових правовідносин (ст. 19 ЦПК України – компетенція судів щодо розгляду цивільних справ) і в них наявний спір про право (тобто критерієм відмежування позовних справ від цивільних справ непозовних проваджень є наявність в них цивільного-правового спору). Даний критерій є досить важливим передусім з практичної точки зору, оскільки дає змогу відокремити справи позовного провадження від справ окремого провадження, де такий спір про право відсутній.

Щодо визначення позовного провадження, то легального (законодавчого) визначення цього виду провадження не існує, тому ми користуємось напрацюванням науковців при визначенні цього виду провадження.

Так, юридична енциклопедія надає наступне визначення позовного провадження – це діяльність суду по розгляду та вирішенню справ з цивільних, трудових, земельних, житлових та сімейних правовідносин, які порушуються за позовами заінтересованих фізичних і юридичних

осіб і є основною формою розгляду і вирішення судами загальної юрисдикції цивільних справ¹.

Соколянський Д. В. зазначає, що : « позовне провадження характеризується наявністю спору, який впливає з цивільних правовідносин, між певними особами. Наявність цього спору є фундаментальною та невід’ємною ознакою позову як вимоги про захист, і цей спір, перенесений у судовий процес, набуває ознак змагальності, яка включає рівність прав сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості»².

Критерій «наявності спору про право» є досить важливим передусім з практичної точки зору, оскільки дає можливість виокремити справи позовного провадження від справ окремого провадження, де такий спір про право відсутній. Як зазначає Д. Д. Луспеник, для спору характерна наявність двох елементів : 1) обставин, що створюють спірну ситуацію; 2) неможливість для певної особи здійснити своє суб’єктивне право³.

На підставі проаналізованих визначень позовного провадження можна зробити висновок, що основним і визначальним критерієм відмежування позовних справ від цивільних справ непозовних проваджень є наявність в них цивільного-правового спору.

Цивільно-правовий спір – це розходження між учасниками суспільних відносин з приводу наявності чи відсутності самих правовідносин або з приводу здійснення певних дій, що пов’язані з виконанням зобов’язання, а також будь-яка перешкода у здійсненні права чи створення невизначеності у праві⁴.

Наявність спору слід розглядати як одну з ознак (критеріїв), що визначають цивільну юрисдикцію (ст. 19 ЦПК).

Процесуальні норми, що регулюють позовне провадження, мають значення загальних правил для всього цивільного судочинства. Це підтверджується ст. 162, де зазначається : а) заява про видачу судового наказу подається до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності, встановленими ЦПК; ст. 294, яка встановлює наступне правило : б) справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені ЦПК. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без

¹ Юридична енциклопедія : в 6 т. /Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998 – т. 4. – 2002. – 720 с. с. 620.

² Цивільний процес України : Підручник за ред. Мінченко Р.М., Андронova І.В. – Х.: Одісей, 2012. 496 с. С. 172.

³ Цивільний процес : інтерактивний курс. Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 60-61.

⁴ Там само, с. 213

розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Позовне провадження є універсальним за своєю юридичною природою. Процесуальний регламент розгляду справ позовного провадження застосовується не тільки до справ, які віднесені до даного виду провадження, але і справ, що розглядаються в порядку окремого провадження.

Позовне провадження відкривається винятково на підставі поданої до суду позовної заяви і характеризується такими ознаками: 1) між сторонами є матеріально-правовий спір;

2) спір стосується не тільки фактичних обставин справи, а й самих правовідносин;

3) вимога до суду пред'являється у формі позовної заяви (позову). Позов вважається найбільш досконалим засобом захисту порушеного або заперечуваного суб'єктивного права;

4) направлене на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів;

5) найбільш повно розкриваються всі принципи цивільного процесу, використовуються всі основні інститути цивільного (мирова угода, треті особи, сторони, докази і доказування, гласність і відкритість судового процесу, усність (вербальність та письмовість і т.д.).

6) наявність в учасників процесу суттєвих процесуальних гарантій;

7) регламентація позовного провадження всією системою норм цивільного процесуального права;

8) розгляд та вирішення підвідомчих суду цивільних справ, що виникають з правовідносин, в яких сторони займають рівне становище, не перебуваючи у відносинах власті та підлеглості;

Пункт 2 ч. 2 ст. 19 ЦПК закріплює диференціацію рашіше єдиної позовної форми захисту цивільних прав на «загальне позовне провадження» та «спрошене позовне провадження».

Запровадження спрощених процедур в цивільне судочинство України є органічним наслідком глобалізації цивільного судочинства та основною метою інституціоналізації правових механізмів забезпечення доступності правосуддя на рівні національних правових порядків.

Введення спрощених проваджень та процедур в цивільне судочинство має подвійну мету, по-перше, це спосіб забезпечення доступу до правосуддя шляхом зменшення судових витрат на судову систему, так і на конкретну особу; по-друге, створення гнучкої процедури, позбавленої надлишкової формалізації в цивільному процесі. Спрощені форми відправлення правосуддя спрямовані на забезпечення балансу між метою правосуддя та способами її досягнення.

В юридичній науковій літературі існують різні визначення поняття цього виду провадження, а саме : «Спрощене провадження», «спрошене позовне провадження», «спрощені судові процедури», «прискорене провадження». Розмежування та об'єктивне співвідношення цих понять можливе лише при дослідженні їх сутності та правові природи.

Зважаючи на це А. Колос зазначає, що в юридичній літературі є велика кількість визначень цих понять, однак немає єдності щодо визначення правової природи спрощеного провадження⁵. Щодо чинного законодавства, то ч. 4 ст. 19 ЦПК закріплює за ним назву «спрощене позовне провадження».

Спрощення у цивільному процесі, на думку Кондрат'єва Л. А., має подвійну природу. З одного боку спрощення процесу розглядається як напрям у позиції законодавця, учених, практиків, і спрощення як результат, тобто спрощене провадження, що розглядається як модель здійснення правосуддя, яка допускає меншу кількість процесуальних дій з меншими фінансовими витратами і більш швидким досягненням цілей правосуддя⁶.

На думку О. Ткачука, спрощення цивільного судочинства може розумітися у декільком значеннях, по-перше, як загальне спрощення ординарної процесуальної форми шляхом звільнення її від зайвих, ускладнених елементів (процесуальних дій, стадій, проваджень) або заміни їх новими елементами цивільної процесуальної форми. По-друге, як напрям диверсифікації цивільної форми внаслідок виокремлення додаткових проваджень і процедур для певних категорій справ, що позбавлені зайвих формальностей і не містять окремих елементів процесуальної форми, характерних звичайному порядку захисту. І, по-третє, спрощення може проявлятися на рівні окремих процесуальних дій, коли поряд із загальним порядком розгляду справи на певних етапах вводяться альтернативні полегшені можливості вчинення окремих процесуальних дій. Альтернатива у виборі процедури розгляду справи і захисту своїх прав повинна забезпечуватися законом, узгоджуватися між сторонами та судом⁷.

Спрощення цивільного процесу може означати прагнення законодавця спростити його структуру, звільнити процесуальну форму від непотрібних і складних елементів, полегшити розгляд та вирішення справи, зробити їх більш доступними. Спрощення може проявлятися також і на рівні окремих процесуальних дій, якщо поряд із загальною процедурою розгляду справи на певних стадіях існують альтернативні можливості для тих чи інших процесуальних дій⁸.

⁵ Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 33

⁶ Цивільний процес : теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія. /за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С.Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С.С. Київ : Алерта, 2023. 640 с.

⁷ Ткачук О. Спрощене провадження : правова природа, ознаки, процедура. Закон і Бізнес. 2017. С. 48. <https://zib.com.ua/ua/print/129257.html>

⁸ Цивільний процес : теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія. /за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С.Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С.С. Київ : Алерта, 2023. С. 304. 640 с.

Н. Ю. Сакара підкреслює, що спрощене провадження не має статусу незалежного. Воно є наслідком диверсифікації цивільної процесуальної форми позовного провадження за рахунок виключення з неї певних судових процедур і процесуальних дій, що може розглядатися як додаткова процедура в порівнянні із позовним провадженням. На похідний характер цього виду провадження звертає увагу К. Білоус, який зазначає, що спрощене позовне провадження має похідний від загальної позовної форми захисту характер, що не позбавляє його індивідуалізуючих ознак, властивих автономним процесуальним утворенням⁹.

З урахуванням наукових доробків та законодавчої регламентації цивільного процесуального законодавства, можна запропонувати наступне визначення цього виду провадження.

Спрощене позовне провадження – це форма позовного провадження, в якій розглядаються окремі категорії цивільних справ, визначені процесуальним законодавством, для якої характерним є наявність обмеженого складу юридичних фактів та обов'язкових процесуальних дій. Спрощене позовне провадження носить похідний характер від загальної позовної форми захисту, але при цьому характеризується певними ознаками, відмінними від загального позовного провадження і є самостійним інститутом в цивільному процесуальному праві.

Це скорочена форма розгляду та вирішення цивільної справи в суді за особливою процедурою, в якій переважає письмова форма.

Ознаки спрощеного позовного провадження:

- 1) Наявність спору про право;
- 2) Двох сторін – позивача та відповідача;

Скорочені строки розгляду (відповідно до ст. 275 ЦПК «суд розглядає справи у порядку спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяті днів з дня відкриття провадження у справі»).

3) Розгляд справи за загальними правилами позовного провадження у порядку письмового провадження без повідомлення (виклику) сторін;

- 4) Відсутність судових дебатів;
- 5) Неможливість розгляду зустрічного позову;
- 6) Обмежена можливість касаційного оскарження;
- 7) Простота процесуальної форми, її доступність та прискорений характер;

8) ч. 2 ст 60 ЦПК – під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, тобто не діє правило адвокатської монополії.

⁹ Сакара Н.Ю. Спрощене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. Проблеми цивільного права та процесу, 2018. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/62.pdf

Якщо порівняти спрощене та позовне провадження, то стає зрозумілим, що диференціація в більшості випадків пов'язана із запровадженням категорії малозначних справ. Вони є двох видів: імперативно визначені такими законом та справи, які можуть бути визнані малозначними судом.

Відповідно до п.6 ст. 19 та ст. 274 ЦПК України малозначними справами є:

1) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (тобто не більше ніж 757000 грн, оскільки відповідно до ст. 7 Закону України «Про державний бюджет на 2024 рік» з 1 січня 2024 року прожитковий мінімум для працездатних осіб встановлений у розмірі – 3028 гривень);

2) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

3) справи про розірвання шлюбу;

4) що виникають з трудових відносин;

5) про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

При вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або позовного провадження суд враховує:

1) ціну позову;

2) значення справи для сторін;

3) обраний позивачем спосіб захисту;

4) категорію та складність справи;

5) обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо;

6) кількість сторін та інших учасників справи;

7) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес;

8) думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження.

В порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах:

1) що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя;

2) щодо спадкування;

3) щодо приватизації державного житлового фонду;

4) щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування.

5) в яких ціна позову перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

6) інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1–5.

Суд відмовляє у розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження або постановляє ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, якщо після прийняття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову відповідна справа не може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження.

Клопотання позивача про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження подається у письмовій формі одночасно з поданням позовної заяви або може міститися у ній.

Таке клопотання має стосуватися розгляду в порядку спрощеного позовного провадження всієї справи і не може стосуватися лише певної частини позовних вимог, інакше суд не приймає його до розгляду, про що зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження суд вирішує в ухвалі про відкриття провадження у справі.

За наслідками розгляду клопотання позивача про розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження суд з урахуванням конкретних обставин справи може:

1) задовольнити клопотання та визначити строк відповідачу для подання заяви із запереченнями щодо розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження; або

2) відмовити в задоволенні клопотання та розглянути справу за правилами загального позовного провадження.

Якщо суд за результатами розгляду клопотання позивача дійде висновку про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, він зазначає про це в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Якщо відповідач в установленій судом строк подасть заяву із запереченнями проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, суд залежно від обґрунтованості заперечень відповідача постановляє ухвалу про:

1) залишення заяви відповідача без задоволення;

2) розгляд справи за правилами загального позовного провадження та заміну засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням.

Якщо відповідач не подасть у встановлений судом строк такі заперечення, він має право ініціювати перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження лише у випадку, якщо доведе, що пропустив строк з поважних причин.

Якщо суд вирішив розглянути справу в порядку спрощеного позовного провадження, але в подальшому постановив ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, розгляд справи починається зі стадії відкриття провадження у справі. У

такому випадку повернення до розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження не допускається.

Особливості подання заяв по суті справи у спрощеному позовному провадженні :

Відзив подається протягом п'ятнадцяти днів із дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі.

Позивач має право подати до суду відповідь на відзив, а відповідач – заперечення протягом строків, встановлених судом в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Треті особи мають право подати пояснення щодо позову в строк, встановлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, а щодо відзиву – протягом десяти днів із дня його отримання.

Особливості розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження :

Розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження здійснюється судом за правилами, встановленими ЦПК для розгляду справи в порядку загального позовного провадження, з особливостями, визначеними ЦПК.

Розгляд справи по суті в порядку спрощеного провадження починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі, якщо судові засідання не проводиться.

Якщо для розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження відповідно до ЦПК судові засідання не проводиться, процесуальні дії, строк вчинення яких відповідно до ЦПК обмежений першим судовим засіданням у справі, можуть вчинятися протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі.

Підготовче засідання при розгляді справи у порядку спрощеного провадження не проводиться.

Перше судове засідання у справі проводиться не пізніше тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі. За клопотанням сторони суд може відкласти розгляд справи з метою надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення, якщо вони не подані до першого судового засідання з поважних причин.

Суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін.

Суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін за одночасного існування таких умов:

1) предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи.

Клопотання про розгляд справи у судовому засіданні з повідомленням сторін відповідач має подати в строк для подання відзиву, а позивач – разом з позовом або не пізніше п'яти днів з дня отримання відзиву.

При розгляді справи у порядку спрощеного провадження суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи – також заслуховує їх усні пояснення та показання свідків. Судові дебати не проводяться.

1.2. Поняття, правова природа та сутність окремого провадження.

Особливості розгляду справ окремого провадження

Стрімкий розвиток суспільства, політичних, фінансових інститутів, структурна зміна економіки сприяли появі нових цивільних правовідносин, а відповідно і нових цивільних правовідносин, що потребують наукового осмислення. До таких питань належить, зокрема, і окреме провадження як самостійна підсистема цивільного процесуального права.

В розрізі епохи Стародавнього Риму спостерігається формування не лише підвалин цивільного права, але й історія виникнення судочинства, не згодом стає універсальним, оскільки було найбільш ефективним способом захисту порушених прав.

Саме римські юристи вперше звернули увагу на те, що поряд зі змагальною процедурою, яка має місце під час вирішення спору в позовному процесі, існують і справи, в яких був відсутній правовий спір¹⁰.

Кількість таких справ збільшувалась особливо з того часу, коли держава почала здійснювати контроль над нерухомістю, народжуваністю та смертністю населення.

Ці об'єктивно існуючі процеси потребували встановлення юридичних фактів, які давали б підстави для виникнення конкретних, переважно майнових прав особи в майбутньому. Такі справ були як предметом судового розгляду, так і мали несудову процедуру їх вирішення. Остання здійснювалася претором через різні форми непозовного захисту.

Таким чином, Римське право відокремлювало позовне судочинство (*jurisdiction contentiose*) від безспірного, добровільного (*jurisdiction voluntaria*), і в подальшому зазначена традиція була відтворена цивільним процесуальним законодавством сучасних держав¹¹.

¹⁰ Ясинок М.М. Цивільний процес : навчальний посібник/за заг. ред. В.А. Кройтора – Харків нац. Університет внутрішніх справ. Х: Видавництво ХНУВС, 2009. С. 205.

¹¹ Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : Монографія. К.: Алерта.2014. 352 с. с. 11.

Закон XII таблиц у таблиці V частині 7 викладає зміст справ, у яких спір фактично був відсутнім : «Якщо людина впадала в безумство, то хай владу над нею самою і над її майном візьмуть його агнати або його родичі». Таким чином, питання щодо розпорядження майном таких осіб передбачало безспірне його вирішення. Це було першим у світі нормативним закріпленням безспірних справ, що регулювалися на законодавчому рівні¹².

У середні віки за відсутності окремого цивільного процесуального законодавства, яке б регулювало судочинство з розгляду безспірних цивільних справ, дані питання регулювалися матеріальних правом. Так, за дії Салічної правди, яка мала місце у середньовічній Франції, безспірність цивільних справ вирішувалась у формі ритуальних дій і описувалася, наприклад, у розділі LX «Салічної правди», де значилося, що «в разі бажання відмовитися від рідства особа повинна з'явитися у судові засідання і перед тунчином зламати над своєю головою три гілки мірою в лікоть і розкидати їх на чотири сторони і промовити, що вона відмовляється від соприсяжництва, від спадщини і від всяких рахунків з ними». Таким чином встановлення такого юридичного факту, незважаючи на ритуальність подібних дій, все ж потребували судової процедури¹³.

Велика Хартія вольностей Німеччини 1215 року також через норми матеріального права вирішувала окремі безспірні питання, наприклад : процедури спадкування¹⁴.

Друга половина XV століття характеризувалася прийняттям Судебника 1497 року. Більша частина Судебника була присвячена судовому процесу. Саме в цей період поступово закріплюється розмежування між кримінальним і цивільними процесами. І хоча технології розгляду і переліку безспірних справ Судебник ще не містив, проте це був новий кардинальний крок у розвитку цивільного судочинства взагалі й окремого провадження зокрема, оскільки Судебник містив у собі хоча й загальні, але все ж правила судової процедури. Таким чином, цим Судебником закінчується період однолінійності матеріального і процесуального права.¹⁵

У 1804 році у Франції було прийнято новий Цивільний кодекс. Останній ознаменувався тим, що надав можливість звернення до суду із заявами безспірного характеру. Та, стаття 195 п'ятого пункту давала

¹² Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : Монографія. К.: Алерта.2014. 352 с. с. 11

¹³ Там само. С.11

¹⁴ Там само. С. 11

¹⁵ Ясинок М.М. Розвиток принципів усності, безпосередності та безперервності процесу : Історико-правовий аспект. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності / збірник наукових праць. 2003. № 2. С. 273.

підставу для звернення до суду із заявою «Про визнання осіб подружжям»¹⁶.

Австрійський Статут цивільного судочинства 1896 року в розділі другому, який мав назву «Провадження в судах першого ступеня», в підрозділі п'ятому закріплював перелік безспірних справ – «Особые производства»¹⁷, які вже були окремим, самостійним видом цивільного судочинства.

У 1900 р. Цивільний кодекс Німеччини також передбачав у вигляді окремого провадження справи про проголошення особи безвісно відсутньою (ст. 14 ЦК Німеччини), та проголошення особи померлою (ст. 18 ЦК Німеччини)¹⁸.

Східні слов'яни минули рабовласницьку формацію, і внаслідок розпаду первіснообщинного ладу в IX столітті на теренах сучасної України виникла Древньоруська феодальна держава, яка існувала до середини XII століття. В цей період у слов'ян відбувається перша кодифікація звичаєвого права, що дійшла до нашого часу у вигляді Руської Правди. Найбільш значущими вважаються редакція Короткої та Поширеної Руської Правди. За цими законами важливими способами доведення правди все ж залишалися випробування вогнем і водою, двобій, кидання жереба¹⁹.

За часів дії Руської Правди судом був «свій мир», тобто громада, де вирішувалися питання не лише спірних розсудів, але і безспірних питань, таких як усиновлення, тобто переходу чужих дітей в іншу сім'ю, призначення опіки над малолітніми та психічно хворими²⁰.

За часів Російської імперії, до складу якої входила й Україна, в 1864 році відбулася судова реформа, і цивільне процесуальне право повністю набуло самостійності. В цьому ж році було прийнято Статут цивільного судочинства Росії. Дивним було те, що Статут мав лише одне провадження, позовне, яке отримало назву «тяжнього». Така ситуація призводила до того, що безспірні справи суди розглядали за правилами позовного провадження. Це потягло плутанину в процедурі розгляду цивільних справ позовного і не позовного провадження. Ось чому в квітні 1866 року Державна Дума доповнила Статут цивільного судочинства Книгою IV, що мала назву «Судопроизводство

¹⁶ Французький цивільний кодекс. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. Т. 2 : навч. посіб. для вищих юридичних закладів і факультативів; за ред. В.Д. Гончаренка. К.: Юридичне видавництво «Ін Юре», 1988. С. 156.

¹⁷ Австрійський статут цивільного судочинства 1896 р. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 1 (з найдавніших часів до початку XX ст.) : навч. посіб. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький, за заг. ред. В.Д. Гончаренко. К : Ін Юре. 1997. 446 с.

¹⁸ Цивільне уложення Німецької імперії (1900 р.) Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. Т. 2 : навч. посіб.; за заг. ред. В.Д. Гончаренка. К: Ін Юре, 1998. С. 11. 320 с.

¹⁹ Мірошніченко В.І., Мірошніченко М.І. Історія держави і права України : підручник / А.С. Чайковський та інші. К: Юрінком Інтер.2003. 60 с.

²⁰ Там само. С. 60.

охранительное»²¹. Таким чином, безспірне, добровільне судочинство одержало назву охоронного, котре, як вважалося, точніше визначало характер провадження, під час здійснення якого суд тільки посвідчував або охороняв права окремих осіб.

На території Західної України на той час діяв Австрійський Статут цивільного судочинства 1895 року, другий розділ, п'ята частина якого була присвячена «Особливому провадженню». До особливого провадження було віднесено провадження по вексельних справах; провадження по позовах, що випливають із договорів майнового найму; провадження в третейському суді; провадження по позовах про відшкодування за збитки, спричинені чинами судового відомства; та наказне провадження²².

Отже, окреме провадження як вид цивільного судочинства виникло історично і сформувалося внаслідок об'єктивної необхідності, оскільки метою такого провадження завжди було, є і буде обслуговування певних сегментів суспільного та економічного життя людей. При цьому такі сегменти є різними за своїм змістом, але встановлення, зміна чи виникнення певних юридичних фактів у них (шляхом їх розгляду через процедуру окремого провадження) відкривають нові можливості для формування нових правовідносин, нових суб'єктивних прав особи²³.

Легальне визначення окремого провадження надається ч. 1 ст. 293 ЦПК: «Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Слід відзначити, що незважаючи на прийняття нової редакції ЦПК 3 жовтня 2017 року, законодавець залишив визначення окремого провадження незмінним, у порівнянні з ч. 1 ст. 234 ЦПК в редакції 2004 року.

На думку С. Фурси, окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства, який характеризується специфічним порядком розгляду та вирішення цивільних справ, точно визначених у законі та спрямованих на встановлення судом юридичних фактів (подій, дій, стану), необхідних для здійснення захисту охоронюваних законом інтересів фізичних, юридичних осіб і держави²⁴.

Ясинок М. М. визначає окреме провадження – як цілу систему самостійно-відособлених справ, що мають свій персоніфікований

²¹ Ясинок М.М. Історія становлення окремого провадження в цивільному судочинстві України. Право і безпека. 2006. №5. с. 196.

²² Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): Монографія. К.: Алерта.2014. 352 с. с.14.

²³ Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): Монографія. К.: Алерта.2014. 352 с. с. 23.

²⁴ Фурса С.Я. Окреме провадження у цивільному процесі України. Навчальний посібник. К.,1999. С. 19.

предмет розгляду та самостійну процедуру, спрямовану на захист інтересів як фізичних, так і юридичних осіб²⁵.

Тобто окреме провадження являє собою самостійну підгалузь цивільного процесуального права в якій може мати місце спір про факт чи стан. Але в даному провадженні завжди буде відсутнім спір про право, оскільки спір про право є характерним лише для позовного провадження. В зв'язку з цим окреме провадження не має таких положень як участь третіх осіб, співучасть, відмова від позову чи його визнання, мирова угода чи зустрічний позов тощо.

Окреме провадження це об'єднання різнопредметних справ непозовного характеру в яких законодавець заздалегідь передбачив процесуальні правовідносини між обумовленою законом групою заявників, які в своїй більшості персоніфіковані в процесуальних нормах права і заінтересованими особами, свідками, експертами, судом. Таким чином, кожна із таких справ є по суті тим стандартом по якому встановлюється кожен юридичний факт чи стан, з яким пов'язується виникнення, зміна, припинення чи охорона особистих майнових чи немайнових прав та інтересів особи або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав²⁶.

Таким чином окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Як і поняття та сутність окремого провадження, так і його правова природа є дискусійними поняттями.

Для справ окремого провадження, закріпленого в ЦПК, характерна безспірність предмета судового розгляду. Якщо в позовній формі розглядаються і вирішуються спірні правовідносини, то в окремому провадженні, за задумом законодавця повинні розглядатися безспірні правовідносини. Спірність чи безспірність права, яке підлягає судовому захисту, ще у своїй допроцесуальній стадії є об'єктивно існуючими факторами, які, здобуваючи процесуальну якість, визначають спірний чи безспірний характер процесуальної форми.

Розгляд судом справ окремого провадження пов'язаний не зі здійсненням правосуддя по цивільним справам, а зі здійсненням, так би мовити, «судового управління» у випадках, коли законодавець покладає на суд невластиву йому функцію встановлення тих чи інших обставин без вирішення спору про право. При цьому законодавець виходить з доцільності вирішення такого питання, покладаючи встановлення юридичних фактів на суддю (суд), що має особливий правовий статус

²⁵ Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : Монографія. К.: Алерта.2014. 352 с. с. 23.

²⁶ Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар /за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. К.: Алерта.2018. 604 с.

суб'єкта судової влади, і поширюючи на процедуру цих справ форму цивільного процесу. З погляду юридичної природи окреме провадження виступає як унікальне явище в правовій регламентації встановлення юридичних фактів судом і є сурогатом судового процесу, оскільки ця діяльність суду за своїм змістом не має правосудного характеру.

Щодо правової природи окремого провадження, то на підставі вищезначеного можна зробити наступні висновки :

Правова природа справ окремого провадження у теорії процесуального права визначається по-різному. Одні вчені вважають, що в справах окремого провадження відсутній спір про право, інші – виділяють мету процесуальної діяльності суду, що спрямована на захист охоронюваних законом правових інтересів громадян і організацій, а треті – основну увагу звертають на предмет окремого провадження, який полягає в установленні юридичного факту чи певної обставини.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що учені процесуалісти по-різному характеризували окреме провадження, але не досягли єдиної думки щодо сутності окремого провадження. Ми вважаємо, що кожен із зазначених вчених має рацію. Окреме провадження дійсно є самостійним видом цивільного судочинства. Таке провадження склалося історично і воно сприйняте всіма судовими системами світу, але в тій або іншій інтерпретації. Це дійсно різнопланове провадження, що має на меті різні цілі, а тому не має єдиного предмета й у зв'язку з цим неможливо вивести єдине прийняте для всіх учених поняття «окреме провадження». Воно дійсно має в собі елементи державного управління, є сурогатним явищем у цивільному судочинстві. Всі ці ідеї мають свою основу та ґрунтуються на різному підході до переліку справ, які були включені законодавцем у різні часи в цивільні процесуальні кодекси.

Мета окремого провадження – виявити і констатувати ті чи інші обставини, з якими норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення в заявника певних прав чи обов'язків. Самі права повинні здійснюватись поза межами окремого провадження.

Основними ознаками, які відрізняють окреме провадження від інших видів проваджень і є спільними для всіх справ, які розглядаються в порядку окремого провадження, відповідно до ст. 294 ЦПК України є :

– Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

– З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (в позовному провадженні, відповідно до дії принципу змагальності, саме на сторін покладається обов'язок по доказуванню та наданню доказів : кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень).

– Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду.

– Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

– Справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи.

– Справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.

– Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

– При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

– У порядку окремого провадження може вирішуватися спір про факт, про стан, але не спір про право цивільне;

– Мета судового розгляду – встановлення наявності або відсутності факту;

– Факт, що встановлюється судом у порядку окремого провадження, повинен мати юридичне значення;

– Факт повинен мати безспірний характер. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (ч. 6 ст. 294 ЦПК);

– Закон у більшості випадків точно встановлює коло осіб, які можуть порушити справу (статті 296, 300 (2); ч. 1 ст. 308, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 317 ПК, тощо);

Таким чином, окреме провадження – це процесуальний порядок розгляду визначених цивільним процесуальним кодексом України справ про встановлення певних обставин (юридичних фактів) або певного юридичного становища осіб. Залежно від характеру вимоги, переданої на розгляд суду, кожна зі справ окремого провадження має свої, лише їй властиві, особливості. Однак усі ці справи мають спільні риси, що відрізняють їх від справ позовного провадження.

2. Теоретичні та практичні аспекти розірвання шлюбу в порядку позовного та окремого провадження

2.1. Розірвання шлюбу в порядку окремого провадження

Статтею 51 Конституції України визначено, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї». Стаття 21 Сімейного кодексу України

визначає шлюб як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Шлюб – підстава для виникнення прав і обов'язків подружжя, як матеріальних – обов'язок щодо утримання, право спільної сумісної власності, так і немайнових – право на материнство (батьківство), на свободу та особисту недоторканність, на повагу до своєї індивідуальності, на зміну прізвища, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на особисту свободу тощо.

Але шлюбні відносини не є позитивними, і вони можуть припинятися. Причому, ніхто не може бути примушений до збереження подружніх відносин, якщо втрачена їх основа. Розірвати можна лише дійсний шлюб.

Одним із видів припинення шлюбу є розірвання шлюбу, яке в залежності від певних обставин відбувається у відділі реєстрації актів цивільного стану або в судовому порядку²⁷.

Закон не встановлює переліку підстав розірвання шлюбу. Вони можуть бути різними. Так, зокрема, згідно з ч. 2 ст. 49 СК причиною розірвання шлюбу може бути небажання чоловіка мати дитину або його нездатність до її зачаття, а відповідно до ч. 2 ст. 50 СК відмова дружини або її нездатність до цього.

У сучасних умовах розвитку шлюбно-сімейних відносин розірвання шлюбу було і залишається найпоширенішою формою припинення шлюбу. На жаль, необхідно констатувати, що Україна займає в Європі не почесне перше місце за кількістю розлучень, оскільки за даними Держкомстату, на 295 тисяч укладених шлюбів в Україні припадає 130,7 тисячі розлучень. Тобто розлучаються 44,3% подружніх пар. А якщо взяти до уваги цивільні шлюби, які також розпадаються, то рівень розлучень в Україні, за даними фахівців, сягає 61%. Тобто, розпадається більш як половина пар. Це найвищий показник у Європі, за даними Євростату. Пік розлучень, кажуть соціологи, припадає на перші роки подружнього життя – від 3-х місяців до півтора року. Основною причиною розлучення в Україні називають алкоголізм, вимушену розлуку та нестатки. На першому місці стоїть алкоголізм – із цієї причини розпадається кожна п'ята родина. У 15% випадків розлучаються на ґрунті матеріальних труднощів, у 12% – через зраду та ревності. 5% сімей розпадаються через незадоволення сексуальними стосунками і стільки ж – через несприятливі житлові умови. А близько 4% розлучень стається з причини неможливості мати дітей²⁸

За даними телеграмм каналу t.me/Dnipro_now : на Дніпропетровщині минулого року (в 2023 році) одружилося майже 19000 пар. По кількості шлюбів – ми на другій сходинці серед всіх регіонів країни. Хоча й по

²⁷ Журавльов Д.В. Науково– практичний коментар Сімейного кодексу України К: Видавничий дім «Професіонал».2018. с. 51

²⁸ Мороз М. Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень. <https://marionetki.net/2015/08/23/ukrayina-na-pershomu-mistsi-v-eyevropi-za-k/>

кількості розлучень ми зайняли друге місце – 2760 пар. В Полтавській області 1 тис. одружень та 8,2 тисячі розлучень. Черкаська область 1 тис. одружень і 7,6 тис. розлучень. Вінницька 9.4 тис. розлучень та 1.1. тис. зареєстрованих шлюбів.

Однак, від соціологічних та статистичних даних повернемося до процесуального порядку розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу судом відбувається : за наявності в подружжя спільних неповнолітніх дітей; за відсутності згоди одного з подружжя на розірвання шлюбу, крім випадків, передбачених ст. 107 СК; за спільною заявою подружжя, яке має дітей, відповідно до ст. 109 СК; відповідно до ч. 3 ст. 293 ЦПК України в порядку окремого провадження за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (тривалий час такі шлюби розривались не в суді, а в органах РАЦС за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя був засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менше як три роки); за позовом одного з подружжя відповідно до ст. 110 СК.

На підставі аналізу судових рішень про розірвання шлюбу за даними Єдиного державного реєстру судових рішень ми дійшли до висновку, що більша частина розірвання шлюбів відбувається за рішенням суду шляхом подання позовної заяви одним із подружжя.

У зв'язку із цим виникає багато як теоретичних питань, так і практичних, пов'язаних із припиненням шлюбу шляхом його розірвання у позовному та окремому провадженнях.

Відповідно до ст. 109 Сімейного кодексу України подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу.

Таким чином, розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей є складним в його підготовчій частині, оскільки воно пов'язано із рядом процесуальних умов²⁹.

²⁹ Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): Монографія. К: Алерта.2014 с. 269.

Однією із умов є усунення спору щодо розірвання шлюбу між подружжям за рахунок одночасної, єдиної, диспозитивної волі обох подружжя³⁰.

При розгляді справ про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя суду недостатньо встановити тільки згоду обох з подружжя на припинення шлюбу. Для правильного вирішення справи він повинен з'ясувати причини згоди подружжя на розірвання шлюбу, наскільки вони серйозні, чи дійсно виключена будь-яка можливість продовження шлюбних відносин і чи відповідає згода подружжя на розірвання шлюбу їх дійсній волі.

Проаналізувавши позиції, висловлені в юридичній літературі, доходимо висновку, що взаємна згода подружжя – це вагома підстава для розірвання шлюбу, оскільки лише саме подружжя повинно вирішувати долю своєї сім'ї. Суд в цьому випадку виступає лише як спостерігач, незалежний суб'єкт, присутність якого необхідна для того, щоб захистити подружжя від хибного вчинку, щоб спрямовувати їхні дії у відповідності з їхніми інтересами, щоб забезпечити прийняття подружжям об'єктивного, неспішного рішення.

Отже, справи про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей, – це справи про встановлення наявності чи відсутності факту припинення шлюбних відносин та створення умов для можливості реалізації особами своїх прав у майбутньому. Основним завданням суду у вирішенні цієї категорії справ є з'ясування дійсної волі подружжя на розірвання шлюбу та відповідності такого розірвання шлюбу не лише інтересам подружжя, але особливо інтересам їх неповнолітніх дітей, а також, що після розірвання шлюбу не будуть порушені особисті та майнові права подружжя, а також права їхніх дітей. Разом з тим порушення тих чи інших прав не обов'язково призводить до ухвалення рішення про відмову в задоволенні заяви, оскільки ніхто не може примусити подружжя жити разом, крім них самих. Суд сприяє подружжю у врегулюванні, узгодженні їх домовленостей, приведенні їх у відповідність з інтересами подружжя та їх дітей. Якщо ж подружжя не досягає згоди з тих чи інших умов, то в такому випадку має місце виникнення спору про право, а тому суд повинен залишити заяву без розгляду і роз'яснити подружжю їх право на подання позову на загальних підставах. На момент ухвалення рішення про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження, усі питання, пов'язані із проживанням, утриманням та вихованням неповнолітніх дітей повинні бути вирішені та належним чином врегульовані.

Так, складна і вартісна (наприклад, договір між подружжям про розмір аліментів на дитину) технологія даного провадження призводить до того, що в Україні в такий спосіб шлюби, як правило, не розривають

³⁰ Там само с. 269.

(принаймі, такий спосіб розірвання шлюбу в Україні не є поширеним). Це пов'язано з декількома причинами³¹.

По-перше, в ЦПК України не виписана процедура розгляду таких справ, є лише посилання на те, що «у порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей...» (ч. 3 ст. 293 ЦПК України). По-друге, саме звернення до суду є ускладненим, оскільки законодавець намагається за рахунок розгляду однієї справи вирішити одночасно і питання аліментного характеру. По-третє, для особи є фінансово ускладненим укладення аліментного договору, а в подальшому (в разі необхідності) стягнення аліментів на основі договору за рахунок нотаріального напису. Оскільки, відповідно до статті 3 пункту 3 підпункту «д» Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» в редакції від 19.11.2022 року за посвідчення інших договорів, що підлягають оцінці сплачується 1 відсоток суми договору, але не менше 1 неоподаткованого мінімуму доходів громадян³². До цих інших договорів відноситься договір між батьками про сплату аліментів на дитину. Таким чином, при укладенні даного договору одразу і наперед необхідно буде сплатити 1% від загальної суми договору (розмір аліментів за місяць помножити на кількість місяців, в залежності від терміну, на який укладається договір, наприклад на 36 місяців – 3 роки, 48 місяців – 4 роки, тощо).

Однак, в разі ж звернення до суду в порядку позовного провадження з позовною заявою про стягнення аліментів відповідно до частини 1 пункту 3 статті 5 Закону України «Про судовий збір» «від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: позивачі – у справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів (пункт 3 частини першої статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законами № 2037-VIII від 17.05.2017, № 2234-VIII від 07.12.2017, № 2475-VIII від 03.07.2018)³³.

Більше того, у разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором, інший з батьків має право у безспірному порядку стягнути ці аліменти на підставі виконавчого напису. Однак, в цьому випадку знову ж таки необхідно буде сплатити державне мито. Так, відповідно до статті 3 пункту 3 підпункту «о» Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» в редакції від 19.11.2022 року за вчинення виконавчих написів стягується 1 відсоток суми, що стягується, або 1 відсоток вартості майна, яке підлягає витребуванню, але не менше

³¹ Там само, с. 269.

³² Про державне мито : Декрет КМУ від 21.01.1993 р. в редакції від 19.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text>

³³ Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011, в редакції від 18.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>

3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і не більше 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян³⁴.

Таким чином, необхідно констатувати, що розірвання шлюбу в порядку ст. 109 Сімейного кодексу України – за спільною заявою подружжя, яке має дітей в порядку окремого провадження – є доволі вартісною і дорогою процедурою, що не буде стимулювати громадян України, як заявників, звертатись до суду з зазначеною заявою про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження.

В практичній площині зазначене підтверджується невеликою кількістю (у порівнянні з подачею позовних заяв в порядку позовного провадження) звернень громадян з заявами про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження.

Також в практичній площині виникає багато питань стосовно розірвання шлюбу подружжям за спільною заявою, яке має дітей, таких, як : чи потрібно укладати письмовий договір про те, з ким з батьків будуть проживати діти, яким виповнилось 14 років? Оскільки, відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття; малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Стаття 160 СК України встановлює, що місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце ж проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо (що цілком характерно для розірвання шлюбу), місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Таким чином, на нашу думку, для усунення колізій в самому ж Сімейному кодексі України, доцільно викласти частину першу статі 109 в наступній редакції : «Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати малолітні діти (до 14 років), яку участь у забезпеченні умов життя малолітніх та неповнолітніх дітей братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей».

Держава є демократичною тоді, коли технологія вирішення кожного правового питання в ній є простою, прозорою та доступною для громадян. Таким чином, процедура звернення подружжя до суду із спільною заявою про розірвання шлюбу не повинна обумовлюватися ще й договорами, навіть якщо це і стосується аліментів чи інших питань³⁵.

Також, на нашу думку, для стимулювання подружжя для звернення до нотаріуса з заявою про укладення договорів про аліментне утримання

³⁴ Про державне мито : Декрет КМУ від 21.01.1993 р. в редакції від 19.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text>

³⁵ Ясинюк М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): Монографія. К: Алерта.2014 с. 270.

на дитину доцільно ввести пільгу, за якою батьки звільняються від сплати державного мита при посвідченні таких договорів в нотаріальному порядку (за аналогією до частини 1 пункту 3 статті 5 Закону України «Про судовий збір» «від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються : позивачі – у справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину...).

Також потребує уваги частина 4 статті 109 Сімейного кодексу України, як колізійна та така, що суперечить чинному цивільному процесуальному законодавству : «Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу».

Однак чинний Цивільний процесуальний кодекс України не встановлює спеціальних (скорочених) строків розгляду справ судом.

Відповідно до ч. 3 ст. 189 ЦПК підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду.

Стаття 210 ЦПК визначає (строки розгляду справи по суті) : суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

Щодо відкликання заяви про розірвання шлюбу, то чинна редакція Цивільного процесуального кодексу передбачає, що до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі позивач (заявник) може подати заяву про відкликання позовної заяви (п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України), що є підставою для повернення позовної заяви (ч. 4 – 7 ст. 185 ЦПК). Після ж відкриття провадження у справі і до розгляду справи по суті (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК) позивач може подати заяву про залишення позову без розгляду.

Не зважаючи на те, що спільна заява подружжя про розірвання шлюбу в порядку ст. 109 Сімейного кодексу України розглядається в порядку окремого провадження, а ЦПК України визначає підстави для повернення та залишення позову без розгляду, відповідно до позовного провадження. Однак, відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені розділом IV. Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

Таким чином, для усунення колізій та не відповідності між нормами Сімейного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу

України пропонуємо частину четверту статті 109 Сімейного кодексу України викласти у наступній редакції : «суд розглядає справу про розірвання шлюбу в межах строків розгляду справ, визначених законодавством (цивільним процесуальним кодексом України). До постановлення ухвали про відкриття провадження у справі дружина і чоловік мають право подати заяву про відкликання позовної заяви (п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України), що є підставою для повернення позовної заяви (ч. 4–7 ст. 185 ЦПК), після ж відкриття провадження у справі і до розгляду справи по суті (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК) дружина і чоловік можуть подати заяву про залишення позову без розгляду».

Запропоновані зміни до законодавства, на нашу думку, уніфікують та усунуть колізії та суперечки між нормами сімейного та цивільно-процесуального законодавства.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження ми дійшли до наступних висновків і були надані наступні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства :

I. Позовне провадження характеризується наявністю спору, який впливає з цивільних правовідносин, між певними особами. Наявність цього спору є фундаментальною та невід'ємною ознакою позову як вимоги про захист, і цей спір, перенесений у судовий процес, набуває ознак змагальності, яка включає рівність прав сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Таким чином, основним і визначальним критерієм відмежування позовних справ від цивільних справ окремого провадження є наявність в них цивільного-правового спору.

Окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства. Таке провадження склалося історично і воно сприйняте всіма судовими системами світу, але в тій або іншій інтерпретації. Це дійсно різнопланове провадження, що має на меті різні цілі, а тому не має єдиного предмета й у зв'язку з цим неможливо вивести єдине прийнятне для всіх учених поняття «окреме провадження». Воно має в собі елементи державного управління, є сурогатним явищем у цивільному судочинстві. Всі ці ідеї мають свою основу та ґрунтуються на різному підході до переліку справ, які були включені законодавцем у різні часи в цивільні процесуальні кодекси.

На підставі проведеного аналізу розгляду справ про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження були сформульовані наступні висновки і пропозиції : I. Розірвання шлюбу в порядку ст. 109 СК України – за спільною заявою подружжя, яке має дітей, в порядку окремого провадження – є доволі вартісною і дорогою процедурою, що не буде стимулювати громадян України, як заявників, звертатись до суду з зазначеною заявою про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження.

II. При аналізі судових рішень, постановлених в порядку ст. 109 Сімейного кодексу, ми виявили ряд судових помилок, однією із яких є те, що суди приймають до свого провадження заяви з порушенням ч. 1 та 2 ст. 109 СК, а саме без укладення в нотаріальному порядку договору між подружжям про розмір аліментів на дитину, без застосування інституту залишення заяви без руху та в подальшому повернення цієї заяви, в разі не усунення недоліків, які слугували підставою для залишення заяви без руху (ст. 185 ЦПК).

III. Для усунення колізій в самому ж Сімейному кодексі України, доцільно викласти частину першу статті 109 в наступній редакції : «Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати малолітні діти (до 14 років), яку участь у забезпеченні умов життя малолітніх та неповнолітніх дітей братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей».

IV. З метою стимулювання подружжя, для звернення до нотаріуса з заявою про укладення договорів про аліментне утримання на дитину доцільно ввести пільгу, за якою батьки звільняються від сплати державного мита при посвідченні таких договорів в нотаріальному порядку.

VI. Для усунення колізій та не відповідності між нормами Сімейного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України пропонуємо частину четверту статті 109 Сімейного кодексу України викласти в наступній редакції : «суд розглядає справу про розірвання шлюбу в межах строків розгляду справ, визначених цивільним процесуальним кодексом України. До постановлення ухвали про відкриття провадження у справі дружина і чоловік мають право подати заяву про відкликання позовної заяви (п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України), що є підставою для повернення позовної заяви (ч. 4 – 7 ст. 185 ЦПК), після відкриття провадження у справі і до розгляду справи по суті (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК) дружина і чоловік можуть подати заяву про залишення позову без розгляду».

АНОТАЦІЯ

Предметом даного наукового дослідження сімейні справи про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження та процесуальний порядок розгляду справ в порядку позовного (загального та спрощеного) провадження та окремого провадження.

Щодо названих категорій справ в теорії та практиці застосування є питання, які ще не вирішені, недостатньо досліджені або взагалі існують певні прогалини законодавчого регулювання.

Так, в ЦПК України не виписана процедура розгляду справ про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження, є лише посилання на те, що «у порядку окремого провадження розглядаються також справи

про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей...» (ч. 3 ст. 293 ЦПК України).

Окреслені проблеми становлять актуальність даного наукового дослідження та будуть становити предмет дослідження.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. /Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998 – т. 4. – 2002. – 720 с. с. 620.

2. Цивільний процес України : Підручник за ред. Мінченко Р.М., Андронova І.В. – Х.:Одісей, 2012. 496 с. С. 172

3. Цивільний процес України : Підручник за ред. Мінченко Р.М., Андронova І.В. – Х.:Одісей, 2012. 496 с. С. 172

4. Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 33

5. Цивільний процес : теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія. /за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С.Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С.С. Київ : Алерта, 2023. 640 с.

6. Ткачук О. Спрощене провадження : правова природа, ознаки, процедура. Закон і Бізнес. 2017. С. 48. <https://zib.com.ua/ua/print/129257.html>

7. Сакара Н.Ю. Спрощене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. Проблеми цивільного права та процесу, 2018. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/62.pdf

8. Ясинок М.М. Цивільний процес : навчальний посібник/за заг. ред. В.А. Кройтора – Харків нац. Університет внутрішніх справ. Х: Видавництво ХНУВС, 2009. С. 205.

9. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : Монографія. К.: Алерта.2014. 352 с. с. 11

10. Ясинок М.М. Розвиток принципів усності, безпосередності та безперервності процесу : Історико-правовий аспект. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності / збірник наукових праць. 2003. № 2. С. 273.

11. Французький цивільний кодекс. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. Т. 2 : навч. посіб. для вищих юридичних закладів і факультативів; за ред. В.Д. Гончаренка. К.: Юридичне видавництво» «Ін Юре», 1988. С. 156.

12. Австрійський статут цивільного судочинства 1896 р. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 1 (з найдавніших часів до початку ХХ ст.) : навч. посіб. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький, за заг ред. В.Д. Гончаренко. К : Ін Юре. 1997. 446 с.

13. Цивільне уложення Німецької імперії (1900 р.) Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. Т. 2 : навч. посіб.; за заг. ред. В.Д. Гончаренка. К: Ін Юре, 1998. С. 11. 320 с.

14. Мірошниченко В.І., Мірошниченко М.І. Історія держави і права України : підручник /А.С. Чайковський та інші. К: Юрінком Інтер. 2003. 60 с.

15. Ясинок М.М. Історія становлення окремого провадження в цивільному судочинстві України. Право і безпека. 2006. № 5. с. 196.

16. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : Монографія. К.: Алерта.2014. 352 с. с. 14.

17. Фурса С.Я. Окреме провадження у цивільному процесі України. Навчальний посібник. К.,1999. С. 19.

18. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар /за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. К.: Алерта.2018. 604 с.

19. Журавльов Д.В. Науково– практичний коментар Сімейного кодексу України К: Видавничий дім «Професіонал».2018. с. 51

20. Мороз М. Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень. <https://marionetki.net/2015/08/23/ukrayina-na-pershomu-mistsiv-yevgori-za-k/>

21. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011, в редакції від 18.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>

22. Про державне мито : Декрет КМУ від 21.01.1993 р. в редакції від 19.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text>

Information about the author:

Reznikova Maria Oleksandrivna,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Civil,

Labor and Economic Law

Dnipro National University named after Oles Honchar

Gagarin Avenue, 26, Dnipro, 49005, Ukraine